

Osmanlı Devleti'nde İdâdîler*

Abdurrahman GÜLMEZ**

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 13.4.2021
Makalenin Kabul Tarihi: 18.6.2021
DOI:10.54971/synergy.930078

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılının sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için devletin bütün yönleriyle incelenmesi, özellikle de toplum için hayati öneme sahip eğitim faaliyetlerinin doğru bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda idâdîler hakkında yaptığımız çalışma, sadece Osmanlı Devleti'nin eğitim durumu hakkında değil aynı zamanda ülkenin sosyal ve ekonomik durumu hakkında da bilgi verecektir. İdâdî, günümüz ortaöğretim okullarına denk gelen okullar hakkında kullanılan bir terimdir. Hazırlama ve yetiştirme anlamlarına gelen "idâdî", ibtidâîye ve rüşdiye okullarından sonra gelmekte olup idâdîye olarak da adlandırılırdı. İdâdîler, bir ortaöğretim kurumu olarak 1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile ele alınmış ve bu tarihten itibaren gerçek kimliğine kavuşmuştur. 1845 yılında ilk askerî idâdî, 1873 yılında Dâr'ül-maârif binasının dönüştürülmesi sonucunda da ilk mülkî idâdî açılmıştır. 1884 yılında vergilere yapılan zamlar sonucunda ülke genelinde idâdîler yaygınlaşmıştır. 1913 yılında vilayet merkezlerindeki bazı idâdîler sultanîye dönüştürülmüştür. Mezunları sınavla sultanîlere devam etme hakkını elde eden idâdîler, varlığını Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına kadar sürdürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Eğitim Sistemi, İdâdî, Eğitim Tarihi.

Idadis in The Ottoman Empire

ABSTRACT

To be able to evaluate Ottoman Empire's last hundred century in a healthy way, the empire need to be examined in all aspects, especially the education activities which have vital importance for society, should be analyzed in a correct way. Fort his reason the search we do about idâd will give a information about not only the education status, but also the economic and social status. Idâd is term used for schools that equal to secondary schools of today. Idâd which means prepare and raise, comes after ibtidâîye and rüşdiye schools and named as idadiye. Idâds approached to Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi as a secondary education in 1869 and met with its own identity since then. In 1845 first military idâdî, in 1873 first mülkî idâdî was opened by converting Dâr'ül-maârif building. As a result of raise of of the taxes in 1884, idâds

* Bu makale, yazarın Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı Erzurum Mülkî İdâdîsi başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktorant, Gazi Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Tarih Eğitimi, E-posta: agulmez81@gmail.com

became common over all the country. In 1913 some idâds in cities converted to sultanîye. The students which graduated from idâds had rights to go on to sultanî and existed till first year of Republic of Turkey.

Keywords: Ottoman State Education System, Idâdî, Education History.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıl ortalarına kadar sivil eğitim-öğretim faaliyetleri, Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi devletin sorumluluk alanı dışında tutulmuştur. Vakıflar aracılığıyla eğitim kurumları, dinî bir vasfın yanı sıra topluma faydalı işler yaparak Osmanlı Devleti'nin sosyo-kültürel hayatında önemli rol üstlenmişlerdir. Vakıf sistemi ile işletilen bu eğitim kurumlarına, devlet müdahale etmekten kaçınmıştır. Yönetim biçimi, öğretim yöntemi ve dersleri vakfiyelerinde belirtilen bu kurumların, Avrupa'daki bilimsel ve teknolojik gelişmeleri yakından takip etmeleri ve kendilerini çağa ayak uydurmaları beklenemezdi. Nitekim öyle olmuş ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar bu kurumlar mevcut düzeni sürdürmüşlerdir.

Osmanlı Devleti'nde, Klasik Dönem'de sadece askerî eğitim ve yöneticilerin eğitimi devlet eliyle yapılmıştır. XVIII. yüzyılda Avrupalı devletlerin üstünlüğünün anlaşılmasıyla, yenileşme hareketleri arasına eğitim faaliyetleri de girmiştir. Ancak savaşlardaki yenilgiler nedeniyle daha çok askerî eğitime ağırlık verilmiştir.

II. Mahmud (1808-1839), Osmanlı Devleti'nin eski gücüne Batı'nın ilim, teknik ve düşünsel alt yapısının elde edilmesiyle ulaşılabileceği kanaatinde olduğu için her alanda reform hareketlerine girişmiştir. Bu dönemde askerî eğitim kurumlarının yanında sivil eğitim kurumları da açılmıştır. II. Mahmud ve Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) eğitim alanında yapılan ıslahatlar zamanla genel ıslahatların ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909), çağdaş eğitim yapılanmasının bütün aşamalarında, Tanzimat Dönemi'nde başlayan ıslahat hareketlerinin önemli bir şekilde sürdürüldüğü, eğitim yapılanmasının daha da merkezileştirilerek denetimin arttırıldığı görülmüştür. Nitekim "1876 yılında yapılan Kanun-i Esasi Anayasası, zorunlu ve ücretsiz temel eğitimi, bir dereceye kadar modernize olmuş ve merkezileşmiş eğitim sistemi modelini" pekiştiriyordu (Türk, 2013: 158). Bu dönemde günümüz ortaöğretim kurumlarına denk sayılan idâdîlerin açılmasına ağırlık verilmiş, bütün vatandaşların aynı çatı altında eğitim görmeleri sağlanarak "Osmanlılık" kimliği aşılarmaya çalışılmıştır. II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında, idâdîlerin önemi bilinmesine rağmen idâdîler maddi yetersizlikten yaygınlaşmamıştı. Çünkü idâdîler, gerek daimî, gerekse yapım giderleri açısından ciddi bir finansman istiyordu. Sadrazam Said Paşa'nın önerileri doğrultusunda bazı vergilerde artış yapılarak bu vergilerin bir kısmı eğitim öğretime ayrılmıştı. Neticede bu vergiler sayesinde taşrada birçok idâdînin açılmasına karar verilmiş ve idâdîlerin yapımlarına başlanmıştır (Kodaman, 1999: 119).

1. İDÂDİLER HAKKINDA

1.1. İdâdîler

Ortaöğretim düzeyinde eğitim veren idâdîler, Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Dönemi eğitim kurumları arasında yer alır (Pakalın, 1993: 34). Arapça "idâd" kelimesinden türemiş olup ibtidâîye ve rüşdiye okullarından sonra gelmektedir. Hazırlama ve yetiştirme anlamlarına gelen idâdî, aynı zamanda idâdîye olarak da adlandırılırdı (Şemsettin Sami, 1996: 130).

İlk yıllarda açılan idâdî sınıfları rüşdiye, bahriye, mühendishane, tıbbiye ve harbiye gibi okulların hazırlayıcısı niteliğindeki olmuşturlar. Bütün okulların, eğer varsa, hazırlık sınıflarına idâdî

denilmiştir. İdâdîler, bir ortaöğretim kurumu olarak 1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile ele alınmış ve gerçek kimliğine bu tarihten itibaren sahip olmuştur (Kodaman, 1999: 114; Türk, 2013: 94-95).

1.2. Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesinde İdâdîler

Laik eğitim aracılığıyla Osmanlılık düşüncesini destekleyen Fransa hükümetinin önerisiyle, 1867 yılında Fransa Eğitim Bakanı Victor Duruy, Osmanlı eğitim kurumlarının düzenlenmesi için bir proje hazırlattı. Duruy'nin projesinin önerdiği çalışmaların başlıcaları arasında; ortaöğretim kurumlarının açılması, üniversite kurulması ve kütüphanelerin oluşturulması yer almaktaydı. Kabul edilen bu projeye dayanılarak, 1869 yılında Maârif Nâzırı Saffet Paşa tarafından Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi hazırlanmıştır (Berkes, 2019: 237). Bir düzenden yoksun Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumları, bu nizamnâme ile belirli kurallara bağlanmış, dönemin eğitim reformlarının idealizmini oluşturmuştu (Türk, 2013: 81).

1869 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde rüşdiyelerin sayısında artış olmuş ve birçok yüksekokul açılmıştı. Ancak rüşdiye üstünde bir okul olmadığı gibi yüksekokullara rüşdiye dışında öğrenci yetiştirebilecek bir eğitim kurumu da yoktu. Dolayısıyla idâdî okulların kurulması zaruret haline gelmişti (Kodaman, 1999: 114-115). Nitekim 1869 yılında, Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile idâdîlere yer verilmiştir. Buna göre;

- a) İdâdîler, rüşdiye mezunu Müslüman ve gayrimüslim çocukların birlikte eğitim-öğretim görecekları yerler olacaktır.
- b) Bin haneden fazla olan yerlerde ve buldukları yerin önem derecesine göre her kasabada bir idâdî yapılması kararlaştırılmıştır.
- c) İdâdîlerin yapım için harcamaları, öğretmen ve hizmetli maaşları ve diğer giderleri Vilâyet Maârif İdaresi Sandığından karşılanacaktır.
- d) Her idâdîye, Maârif Nezâreti tarafından seçilen ve İstanbul'daki büyük Dâr'ül-muallimîn mezunu olan muavinlerle birlikte altı öğretmen atanacaktır. Ayrıca idâdîde mubassır, bevâb gibi hademeler de bulunacaktır.
- e) Her idâdî için yıllık ödenek, personel giderleriyle beraber 80000 kuruş olacaktır.
- f) İdâdîlerin eğitim-öğretim süresi üç yıl olacak ve şu dersler okutulacaktır:

Mükemmel Türkçe, kitâbet ve inşâ, Fransızca, kavânîn-i Osmanîye, mantık, mebâdi-i ilm-i servet-i milel, coğrafya, tarih-i umûmi, ilm-i mevâlîd, cebir, hesap ve defter tutmak usulü, (BOA, MF. MKT. ,1111, 28,1-2) hendese ve ilm-i mesâha, hikmet-i tabiiye, kimya ve resim dersleri (Mahmut Cevat, 2001: 424-459).

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile gayrimüslim okulları, yabancı okullar, misyoner okulları ve özel okullar hukuken devletin kontrolü altına alınmıştır. Osmanlılık politikasının etkisiyle – ilköğretim hariç- farklı dinlere mensup çocukların aynı okullarda eğitim-öğretim görmeleri kararlaştırılmıştır. Medreseler ile ilgili herhangi bir düzenleme yapılmadı. İlköğretim zorunlu hale getirilmiştir. Eğitim işlerinin yönetimi ve maliyeti alanlarında yarı merkeziyetçi bir anlayış benimsenmiştir (Beşli vd. , 2017: 15).

1.3. İdâdîlerin Tarihsel Gelişimi

Lise dengi olarak açılan idâdîler, yüksekokullara öğrenci hazırlamaya yönelik faaliyetleri açısından askerî ve mülkî idâdîler olmak üzere ikiye ayrıldı:

a) Askerî İdâdîler: 1844 yılına kadar Bahriye, Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye gibi askerî okullara öğrenci hazırlayacak bir ortaöğretim kurumu bulunmamaktaydı. Bu yüzden bu okullara alınan öğrenciler kendilerine verilen eğitimi kavrayabilecek alt yapıya sahip değillerdi. Bu durum, Avrupa tarzı askerî okullardaki eğitim ve öğretimin arzulan seviyeye ulaşmasına engel oluyordu. Özellikle Mekteb-i Harbiyeyi bitirenler, uzun eğitimlerine rağmen, görev yerlerinde işlerini yapabilecek donanıma sahip olamıyorlardı. 1845 yılında, askerî okullara alınacak öğrencilerin daha önce bir hazırlık okulunda eğitilmelerine karar verilmiştir (Akyüz, 2019: 166; Öztürk, 2000: 464-465). Ayrıca aynı yılda Osmanlı Devleti'nde eğitim reformlarını planlamak üzere kurulmuş olan Meclis-i Maârif-i Muvakkat, askerî okulların ıslah edilmesine dair bazı kararlar aldı. Bu kararlara göre: " Askerî okullarda eğitim-öğretim, mesleki derslere yönelik olacak, derslere hazırlık ve diğer derslerin öğretimi için on iki yerde Mekteb-i Fünûn-ı İdâdiye adıyla okullar açılacaktı. Biri İstanbul'da, diğerleri taşradaki ordu merkezlerinde açılacak beş yıllık askerî idâdîler, ordu müşirlerinin idaresinde olacaktı" (Öztürk, 2000: 464-465).

Bu okullarda Arapça, Farsça ve yazı dersleri öğrenmiş olanlar sınavla, dışarıda eğitim alıp Arapça ve Farsça sınavında başarılı olanlar ise doğrudan Mekteb-i Harbiye'ye alınacaktı. İlk askerî idâdiye İstanbul'da, Maçka'daki eski Mekteb-i Harbiye binası tahsis edilmiştir. Ancak binada gerekli olan tadilat yapıncaya kadar askerî idâdi, Harbiye Mektebi'yle birlikte Beşiktaş Sahil Sarayı'ndaki Çinili Köşk'e nakledilmiştir. Takip eden yıllarda da taşrada askerî idâdîler açılmıştır. 1853 tarihli iradesiyle Sultan Abdülmecid, Mekteb-i İdâdiye alınan öğrenci kayıtlarının bundan sonra sadece rüşdiye okullarından yapılmasını emretmiştir. Rüşdiyeyi bitirenlerden fiziki açıdan uygun olan öğrencilere öncelik verilecekti. Eğer ihtiyaç bu öğrenciler tarafından karşılanamazsa diğer okulların öğrencilerine askerî idâdiye girme olanağı sağlanacaktı (Öztürk, 2000: 464-465).

İstanbul dışında yeterli sayıda rüşdiye okulu bulunmadığından, buralardaki idâdîlere öğrenci hazırlamak için, bu okulların bünyesinde ihtiyat sınıfları açılmıştır. Benzer şekilde İstanbul'da bulunan idâdi okulu için de, şehirdeki mülkî okullardan yeterli sayıda nitelikli öğrenci olmadığından, bu okula bağlı olarak Mahrec-i Mekâtib-i Askerîye kurulmuştur. Ayrıca daha önce alınan karar gereği, rüşdiyeyi bitirenler ihtiyacı karşılamaları takdirde taşra idâdîlerinin ihtiyat sınıflarının zamanla kapatılması yoluna gidilecekti. Fakat İstanbul'da bulunan askerî idâdi için, yeterli sayıda rüşdiye okullarından mezun olmadığından Mahrec-i Mekâtib-i Askerîye, varlığını Tanzimat Dönemi'nin sonlarına kadar sürdürmüştür. Askerî idâdîlere nitelikli öğrenci yetiştirme sorunu, Sultan Abdülaziz Dönemi'nin sonlarına kadar tam anlamıyla çözülemedi (Öztürk, 2000: 464-465).

İstanbul'daki Mahrec-i Mekâtib-i Askerîye bu konuda ihtiyaca cevap veremiyordu. "Buraya alınan çocuklar öğrenime sarftan başlatılıyor, kabulleri esnasında yetenek ve zekâ seviyeleri de belirlenemiyordu. Tüzüğünde üst üste sınıfta kalan öğrencilerle ilgili bir madde bulunmadığından zayıf öğrenciler beş altı yıl okulda kalabiliyordu. Ayrıca okula girişleri esnasında yaşları henüz on iki-on üç olan öğrencilerin fiziki açıdan uygunlukları da tespit edilemiyordu. Dolayısıyla askerliğe elverişli olmayan ve fiziki yeterliliği bulunmayanlar subay adayı olabiliyorlardı. Mahrec-i Mekâtib-i Askerîye öğrencileri muvazzaf olduğu için, bunlardan zihni ve fiziki yetersizliği sebebiyle Mekteb-i Harbiye'ye kabul edilmeyenler devlete çok pahalıya mal oluyordu. Mekâtib-i Askerîye Nâzırı Mirlivâ Süleyman Hüsnü Paşa'nın teklifiyle, bu sakıncaları ortadan kaldırmak için, 1875 yılı başlarında askerî idâdîlere nitelikli öğrenci hazırlama sorununu çözmek üzere İstanbul'da dört askerî rüşdiye okulu daha açılmıştır. Sonraki yıllarda askerî idâdi bulunan taşra şehirlerinde de askerî rüşdiyeler kurulmuştur" (Öztürk, 2000: 464-465).

II. Abdülhamid Dönemi'nde İstanbul'da Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne İdâdisi ile Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne İdâdisi adında iki okul vardı. 1898 yılında bunların birincisinde 1280, ikincisinde 545 öğrenci bulunuyordu. O sıralarda Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne İdâdisinde tarih-i Osmânî, tarih-i

umûmi, kitâbet-i Osmâniye, Fransızca, resim, riyaziye, coğrafya, makine ve müsellesat dersleri okutuluyordu (Öztürk, 2000: 464-465). 1906 yılında taşrada bulunan askerî idâdilerde eğitim gören öğrenci sayıları şu şekildeydi:

Tablo 1.

1906 Yılında Taşrada Bulunan Askerî İdâdîler

İdâdî İsimleri	1316 (1898)	1317 (1899)	1318 (1900)	1319 (1901)	1321 (1903)
Harbiye-i Şâhâne İdâdîsi	1280	1280	1281	1281	1281
Tıbbiye-i Şâhâne İdâdîsi	545	545	604		
Bursa Askerî İdâdîsi	361	361	361		
Şam Askerî İdâdîsi	146	164	146	220	
Manastır Askerî İdâdîsi	245 leylî	245	47		274
Erzurum Askerî İdâdîsi	307 leylî	219		350	226
Bağdat Askerî İdâdîsi	269 leylî		256	277	214
Edirne Askerî İdâdîsi	400 nehârî 331 leylî	331		422	234

Kaynak: (Yılmaz, 2015: 23).

b) Mülkî İdâdîler: Askerî idâdîlerden sonra açılan mülkî idâdîler, askerî idâdîlerle olan isim benzerliği nedeniyle karıştırılmaması için mülkîye idâdîsi veya mülkî idâdî olarak da adlandırılmıştır (Girgin, 2019: 32). Mülkî idâdîlerin açılması, Osmanlılık siyasetinin hayata geçirilmesi için gereklidir. Buna göre Müslüman ve gayrimüslim çocukları aynı çatı altında eğitim alacaklardı. Böylece farklı ırk ve dinlerden olanlar birbirleriyle kaynaşıp “Osmanlı Milleti” olmanın temelinin oluşturacaktı (Girgin, 2019: 32; Öztürk, 2000: 464-465).

1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile açılması kararlaştırılan mülkî idâdîler, 1873 yılına kadar, öğretmen eksikliği ve maddi imkânsızlıklardan dolayı açılmamıştır. 1872 yılında Maârif Nâzırı, Sadrazam’a bir tezkere göndererek, “İstanbul’da Dâr’ül-maârif binasının idâdîye dönüştürülmesi, idâdîlerde İngilizce, Fransızca ve Almanca derslerinin verilmesi”ni talep etmişti. Nâzır, ayrıca “idâdîlere öğretmen yetiştirmek için Dâr’ül-mualliminde idâdî şubesinin açılması ve mezunlarına rüşdiye öğretmenlerinden iki yüz kuruş fazla maaş verilmesi, idâdîlerde derslerin önemine göre öğretim kadrosunun en azından on kişilik olması ve gerekirse bir müdürle iki hizmetli atanması” isteğinde bulunmuştu. Maârif Nâzırı’nın bu isteği, Sadrazam tarafından olumlu bulunmuş ve kısa süre zarfında Dâr’ül-maârif binası, idâdîye dönüştürülmüş ve böylece ilk mülkî idâdî açılmıştı. Yine bu yılda, Dâr’ül-muallimîn bünyesinde bir idâdî şubesi oluşturulmuştur. İdâdîlerin ilk ders programı içinde şu dersler yer almıştır: “ Kavaid-i Osmâniye, Arapça, Farsça,

kıraat ve kitâbet-i Türkî, tarih-i umûmiye-i Osmanî, jimnastik (bazı yerlerde), mükemmel hendese, müsellesat, resim ve tarama, Fransızca, Almanca ve İngilizce” (Kodaman, 1999: 115-117; Öztürk, 2000: 464-465).

1875 yılında eğitim öğretim faaliyetlerine başlayan Yanya Yenişehir İdâdîsi, İstanbul dışında açılan ilk idâdî olmuştur (Ayas, 1948: 233; Öztürk, 2000: 464-465). Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasının yoğun yaşadığı yerlerden biri olan Yanya'da, 300 Müslüman öğrenci ve 680 gayrimüslim öğrenci bulunmaktaydı. Taşrada ilk idâdînin niçin burada açılmış olduğuyula ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. “Yanya vilâyeti Yenişehir kasabasında, karma eğitim-öğretim yapan bir idâdî açılarak, buradaki çocukların Osmanlılık siyaseti doğrultusunda, devlete bağlı bireyler olarak yetiştirilmesi düşünülmüş olabilir” (Orhan, 2006: 17).

Tersane Konferansı olarak da bilinen İstanbul Konferansı'nda (1876) alınan kararları toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına aykırı bularak kabul etmeyen Osmanlı Devleti'ne Ruslar savaş ilan etmiştir. 1877-78 (93 Harbi) yılında yapılan Osmanlı-Rus savaşı “umur- ı maarifçe büyük icraata vakit bırakmamış” ve bu yılda eğitim öğretim faaliyetleri “ufak tefek” işlerle sınırlı kalmıştır (Mahmut Cevat, 2001: 156).

II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909), çağdaş eğitim yapılanmasının bütün aşamalarında, Tanzimat Dönemi'nde başlayan ıslahat hareketlerinin önemli bir şekilde sürdürüldüğü, eğitim yapılanmasının daha da merkezileştirilerek denetimin artırıldığı görülmüştür. Nitekim “1876 yılında yapılan Kanun-i Esasi Anayasası, zorunlu ve ücretsiz temel eğitimi, bir dereceye kadar modernize olmuş ve merkezileşmiş eğitim sistemi modelini” pekiştiriyordu. Bu dönemde, okuma-yazma oranında önemli oranda artış olmuş ve ortaöğretimin birçok alanında okullar açılmıştır (Türk, 2013: 158).

II. Abdülhamid'in otoritesinin artmasıyla beraber, eğitimde dinî ve otoriter değerler vurgulanarak ayrılıkçı faaliyetlerle de mücadele edilmiştir. Bâb-ı Âlî, Müslüman nüfus üzerinde Osmanlı Devleti'nin ideolojik alt yapısını güçlendirmek üzere eğitimde sosyal disiplinizasyon geleneğini yeniden kullanmıştır. Önceki yıllarda temel olarak dinî kurallar ya da İslâmî değerlerin öğretilmesine önem verilirken, II. Abdülhamid Dönemi'nde bunlardan başka, sadakatin başlıca kaynağı olarak halifelik, siyasi ve dinî kimliğin en önemli birleştirici ögesi olan ümmetçilik öne çıkmıştır. Devletin okul ders programları 1880, 1891-1892, 1901 ve 1904 ıslahatlarıyla bu doğrultuda oluşturuldu (Türk, 2015: 713-726).

Mülkî okullarını bitiren “Müslüman devlet memurlarının dindar olmaması yüzünden” oluşabilecek sorunlar nedeniyle, II. Abdülhamid konuyu, 12 Haziran 1898 tarihli yazı ile Maârif Nezâretine bildirmiştir. Bunun üzerine, Maârif Nezâretince yapılan çalışmalar sonucunda, bahsedilen bütün mülkî okullar için yeni din eğitimi müfredatları hazırlanmış, din ilimleri dersinin okullarda öğretilmesi istenmiştir (Yıldız, 2016: 641-660).

1887 yılında bir araya gelen Maârif Komisyonu, idâdîlerden o tarihe kadar açılmış olanların korunması ancak bu tarihten sonra yapılacak olanların durdurulması kararı almıştı. Ayrıca komisyon üç sene olan idâdîlerin eğitim süresini dört yıla çıkarmıştır. Buna gerekçe olarak, rüşdiyelerin kendi programlarındaki derslerini öğretmen yetersizliğinden uygulayamadıkları ve bu derslerin bir kısmının ibtidâîlerde, bir kısmının da idâdîlerde okutulabileceği gösterilmiştir (Karagöz, 2019: 369-370; Kodaman, 1999: 120).

1892 yılında yayımlanan resmî bir tebliğle taşra idâdîleri ekonomik yetersizlikler yüzünden beş ve yedi senelik olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Sancaklarda ve eğitim geliri az olan vilâyetler, beş senelik nehârî idâdîler olarak uygun görülmüştür. Gerek beş senelik nehârî, gerekse yedi senelik

leyli idâdîlerde rüşdiye sınıfları da bulunmaktaydı (Ayar, 2010: 39-59; Kodaman, 1999: 122). Bazı da idâdîlerin yıllık masrafları şu şekildeydi:

Tablo 2.

Bazı Leyli İdâdîlerin Yıllık Masrafları

Masraflar	Sivas Leyli İdâdî	Elazığ Leyli İdâdî	Erzurum Leyli İdâdî	Diyarbakir Leyli İdâdî
Okul müdürü maaşı	18.000	9.000	12.000	9.000
Öğretmen maaşı	115.200	87.600	81.000	82.200
Muavin ve mubassır maaşı	10.200	11.400	18.000	7.800
Diğer memurlar	10.200	11.400	13.200	10.200
Hademelerin maaşı	12.240	16.920	16.320	9.840
Tevzi-i mükâfat için	2.250	2.250	1.500	1.500
Tenvirat masrafı	4.000	4.000	5.000	4.000
Mekûlât masrafı	50.000	50.000	75.000	50.000
Melbûsat masrafı	30.000	30.000	37.500	30.000
Mahrukat masrafı	7.200	6.000	12.000	6.000
Müteferrit masraf	3.200	2.000	2.400	2.000
Ecza-ı tıbbiye ¹	1.500	1.500	1.500	1.500
Toplam	263.990 Kuruş	232.320 Kuruş	275.420 Kuruş	214.040 Kuruş

Kaynak: (Kodaman, 1999: 122-123).

1902 yılında, öğretim sürelerine göre derslerin fazlalığı ve öğrencilere ağır geldiği düşünülerek leylî idâdîlerin eğitim süresi sekiz, nehârî idâdîlerin ise altı yıla yükseltilmiştir. Aynı zamanda idâdîlerin bir kısmına ziraat, bir kısmına ticaret ve sanayi dersleri konulmuştur. Ancak 1906 yılında idâdîlerin eğitim süresi ile ilgili bu uygulamadan vazgeçilmiş ve idâdîler tekrar eski haline getirilmiştir (Öztürk, 2000: 466). 1905-1906 yılı istatistiklerine göre, Osmanlı Devleti'nde 93 resmî, 11 özel ve 5 askerî olmak üzere toplam 109 adet idâdî bulunmaktaydı. 1909 yılına gelindiğinde öğrenci sayısının 20.000 civarında olduğu ifade edilmektedir (Kodaman, 1999: 129).

1911 yılında İstanbul'da ilk kadın idâdîsi açılmış ve bu okul 1913 yılında İstanbul İnâs Sultânîsi adıyla anılmıştır. Her ne kadar 1880 yılında İstanbul'da idâdî seviyesinde kadınlara özgü okul açılmışsa da iki yıl sonra halkın ilgisizliğinden dolayı kapanmıştır. Üç öğrencinin kayıt yaptığı bu

¹ Ecza-ı tıbbiye: Eczacılık (Bkz. Şemsettin Sami, 1996: 73).

okulda “babalarının kızlarını kaydettirmeleri, kızları olmayanların da okula yardım etmeleri” istenmekteydi. Genel kültür dersleri, Türkçe, Fransızca, Almanca, İngilizce, musikî, el ve ev işleri gibi dersler okul programına alınmıştı (Akyüz, 2019: 233, 277; Öztürk, 2000: 466).

1913-1914 eğitim-öğretim yılından itibaren on yıllık sultânî haline getirilen bu okul, önce İstanbul İnâs Sultânîsi, daha sonra Bezmiâlem Valide Sultan Sultânîsi olarak anılmıştır. İstanbul’da Erenköy, Çamlıca ve Kandilli İnâs Sultânîleri açılan diğer sultânîlerdir. 1913’te inâs sultânîlerinin tâlî sınıflarında malumât-ı tabiiye ve sıhhiye, malumât-ı hikemîye ve kimyeviye, malumât-ı ahlâkiye ve medeniye, hesap ve cebir, hendese, kozmografya, iktisat-ı beytî, terbiye-i etfal, lisân-ı ecnebi, gına ve musikî, resim, terbiye-i bedeniye, biçki-dikiş-nakış ve tıbahat (aşçılık) dersleri okutulmuştur. Böylece bir taraftan on yıllık inâs sultânîleri eğitim faaliyetlerine başlarken diğer taraftan da beş yıllık erkek idâdîlerine denk inâs idâdîleri açılmıştır (Öztürk, 2000: 466).

II. Meşrutiyet’in ilânından sonra vilâyet merkezlerinde bulunan bir kısım idâdîler sultânîye dönüştürülmüş, müfredatları da buna göre düzenlenmiştir. 1910 yılında başlayan bu uygulama sonunda İstanbul’da ve diğer bazı büyük şehirlerde mevcut on idâdî, sultânîye dönüştürülmüştür. Böylece “sultânîler, 1913 yılına kadar vilâyet merkezlerinde bulunan yedi yıllık idâdîlerin yerini almıştır. 1913 yılından itibaren sancaklarda bulunan beş yıllık idâdîlerde de bazı düzenlemeler getirilmiştir. 1913’te yürürlüğe giren programa göre idâdî adı altında faaliyet gösteren bu okullar, o sırada rüşdiyeler kaldırıldığı için eğitim süresi altı yıla çıkarılmış olan ibtidâîlere dayandırılacak, muhtelif amaçlı okullar halinde oluşturulması kararlaştırılmıştır. Yeni programa göre ilk sınıfta, hazırlayıcı nitelikte temel dersleri bir arada görecek olan öğrenciler sonraki iki sınıfta yine bazı temel dersler bir arada görülmek suretiyle umûmi, ziraat, ticaret ve sanat kollarına ayrılması düşünülmüştür” (Öztürk, 2000: 466).

Sultânîler, yeni programlarıyla faaliyetlerine başlamışlardır. Ancak I. Dünya Savaşı’ndan dolayı, bu okullarda mesleğe yönelik dalların açılması çok az yerde gerçekleşebilmiştir. Nitekim Millî Mücadele’nin sonlarına doğru sadece altı ziraî, beş sınaî ve bir ticari şubeli idâdî bulunmaktaydı. Mezunları sınavla sultânîlere kaydolma hakkını kazanan bu yeni idâdîler, ortaöğretimin birinci basamağını oluşturan eğitim kurumları olarak varlığını, Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar devam ettirmişlerdir. 1923 yılında bütün genel ortaöğretim kurumlarına lise adının verilmesi kararlaştırılmıştır. O yıllarda Türkiye’de 72 tane bir devreli lise, 23 tane tam devreli lise vardı. Bunların ortaokul dengi ilk devresine 5362’si erkek, 543’ü kız toplam 5905 öğrenci devam ediyordu. Bugünkü lise dengi ikinci devrede ise 1011’i erkek, 230’u kız olmak üzere toplam 1241 öğrenci bulunuyordu (Öztürk, 2000: 466).

1.4. İdâdîlerin Mimari Yapısı

Klasik bina içi tasarımlarını, modern okullara uyarlamının zorluklarından dolayı, idâdî binalarının planları Avrupa’dan getirilmiştir. “*Vücuda gelen mekâtib- idâdîyenin eşkâl ve taksimatı Paris mekteplerininkine mutabıktır.*” denilerek Avrupa’ya dönük eğitim anlayışını sembolize eden bir mimari tarz seçilmiştir (Kuzucu, 2007: 103-125; Özgüven, 1990: 44-47). İdâdîler için nezâretçe hazırlanan tip projelerin, bölgesel ihtiyaçlara göre, okulun yapılacağı yerdeki yöneticiler tarafından tekrar projelendirilmesi, bu yapıları tek tip devlet okulu olmaktan uzaklaştırmıştır (İgüs, 2008: 62).

Planlar, binanın büyüklüğüne göre belirli tiplere ayrılmış, ancak cepheler ve plan tasarımları açısından benzer özellikler göstermiştir. İdâdîler genel olarak üç plan tipinde yapılmıştır. Birinci tip plan İstanbul’da ve Balkan şehirlerinde, ikinci tip orta büyüklükteki yerleşmelerde, üçüncü tip ise büyük merkezlerde uygulanmıştır. Kareye yakın bir şekil olan planlarda giriş kapısının iki yanında sınıflar ve odalar oluşturulmuş, binanın iç kısmının aydınlanması ve yapımda gereksiz masraftan kaçınmak için orta yere avlu tasarlanmıştır. Hem leylî, hem de nehârî öğrenciler için

yapılan yedi derslikli binalarda laboratuvar, yemekhane, kiler, hamam ve yatakhane bölümleri bulunmaktaydı (Kuzucu, 2007: 103-125; Özgüven, 1990: 44-47).

İdâdî binaları genel olarak: “İki katlı, yığma kâgir bloklardan meydana gelen ve döşeme malzemesi ahşap olarak oluşturulan yapılardır. Cephe, ikili ya da üçlü gruplar halinde düzenlenen kemerli ya da alınlıklı pencereler ile hareketlendirilmiştir. İdâdîlerde belli bir süsleme programı görülmez. Genellikle yapıların cepheleri, binadan binaya farklılık göstermektedir”. Cephede ve iç mekânlarda sadelik tercih edilmiştir. Süsleme sadece merdivenlerde ince işçilik halinde görülür (İgüs, 2008: 62).

1.5. Mülkî İdâdîlerin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsus Talimat

İdâdîlerin müfredat eksikliğini gidermek ve diğer öğretim kurumlarında uygulanan programlarla uyumu sağlamak üzere, bir komisyon tarafından 13 Haziran 1892 tarihinde, “Umûm Mekâtib-i İdâdîye-i Mülkîyenin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsus Talimat”² hazırlanmıştır. Bu talimatla rüşdiye ile idâdî eğitiminin birleştirilmesi kararlaştırılmış ve ders programları da buna göre oluşturulmuştur. Talimatta ayrıca idâdîlerde görevli müdürün, müdür-i sanînin, muavinlerin, mubassırların, kâtiplerin, tabib ve hademelerin görevleri ile öğrencilerin okula kabul şartları, öğrencilere verilecek ceza ve mükâfatlar, sınavlar, öğrencilere verilecek yiyecek ve giyecekler ile nehârî ve leylî idâdîlerde öğrencilerin günlük çalışma saatleri belirtilmiştir (Şam, 2017: 181-203).

1.5.1. Leylî Okul Mevcutları

Leylî idâdîler, leylî öğrencilerin sayısına göre dört sınıf olacaktır. Birinci sınıf yüz elli, ikinci sınıf yüz, üçüncü sınıf yetmiş beş, dördüncü sınıf elli olmak üzere toplam üç yüz yetmiş beş leylî öğrenci alınacaktır (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.2. İdâdîde Görevliler

İdâdîlerde müdür, ikinci müdür, yeterli sayıda muavinler (müdür yardımcıları), mubassırlar, memurlar, hizmetliler ve ihtiyaç oranında öğretmenler görev yaparlardı. Okul müdürü, müdür-i sanî, muavinler ve öğretmenleri, Maârif Nezâreti tarafından seçilirdi. Okulun ambar, kütüphane ve depo memurları ile kâtip, mubassır, tabib ve imamı, vilâyet maârif müdürü tarafından seçilip Maârif Nezâretinin izniyle atanırdı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Hademeler ise okul müdürü tarafından seçilip maârif müdürü tarafından atanır ve Maârif Nezâretine bilgi verilirdi. Hiçbir memuriyet ve hizmetin mazeretsiz bir şekilde vekâletle idaresi uygun değildi. Herhangi bir mazeret olduğunda vekil olacak kişinin iyi ahlâklı olması, vekil olacağı görevi yapabilecek nitelikte olması ve maârif müdürünce uygun görülmesi gerekirdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.3. Müdürlerin Görevleri

Müdür, öğrencilerin terbiyesinden, derslerin iyi bir şekilde yürütülmesinden, düzenin sağlanmasından, okulun temizliğinden, gündüzlü idâdîlerde müteahhitlerin kantin (bakkaliye) sözleşme şartlarına uymasından, okulun demirbaş eşyasının korunmasından, memur ve öğretmenlerin görevlerine dikkat etmelerinden birinci derecede sorumluydu. Görevinde kusurlu bulunduğu memur ve öğretmenleri uyarır, tekrarı halinde taşrada maârif müdürüne, Dersaadet'te Mekâtib-i İdâdîye İdaresine yazıyla bildirirdi. Müdür, acil durumlarda öğretmen ve memuru

² 1899/1317 yılına ait Maârif Nezâreti Salnâmesi'nde geçen “Umûm Mekâib-i İdâdîye-i Mülkîyenin İdare-i Dâhiliyelerine Mahsus Talimat” için bkz. Erişim: (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>) Erişim Tarihi: 7.5.2020, 193-230

görevden el çektirir, bu durumu taşrada maârif müdürüne, Dersaadet'te Mekâtib-i İdâdiye İdaresine bildirirdi. Kesin ihraç taşrada maârif müdürünün, Dersaadet'te nezâretin onayına bağlıydı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Müdür, aralık, mart ve haziran aylarının başlarında okulun durumu ile ilgili çizelgeyi, her ayın sonunda öğretmenlerin derslerde hangi konuları işlediğini gösteren defteri taşrada maârif müdürüne, Dersaadet'te Mekâtib-i İdâdiye İdaresine gönderirdi. Ayrıca öğretmen, memur ve diğer personelin devamsızlık çizelgesi de teslim edilirdi. Çizelge ve defterler, sınav ve maaşlar için gerekli olup müdür tarafından düzenlenip, maârif idareleri görüşüyle zamanında nezârete gönderilirdi. Okul müdürü, her yılsonunda öğretmenlerle yaptığı toplantı sonrasında değişiklik ve düzenleme ihtiyacı duyulan konuları, açıklamaları ile beraber ilgili mercilere bildirirdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.4. Müdür-i sanîlerin Görevleri

Müdür-i sanîler (ikinci müdür), nezâretçe atanır, bütün işlerde müdüre yardımcı olurlardı. Müdür bulunmadığı zamanlarda müdüre vekâlet ederlerdi. Müdür-ı sanî olmayan okullarda, müdür-i sanînin görevlerini müdür yapardı. Öğretmen ve memurların devam-devamsızlık takiplerine, derslerin program doğrultusunda yürütülmesine dikkat ederdi. Her akşam sınıf defterlerini kontrol eder ve imzalardı. Öğretmen ve memurların görevlerinde kusur gördüğünde, şikâyet ve öğrenciler arasında kavga olduğunda müdüre bildirir, ayrıca durum ilgili raporu müdüre sunardı. Okulun temizliğini (gıda, yemekhane, yatakhane) kontrol eder ve düzeni sağlardı. Öğrencilerin künye defteri ve sınav çizelgeleri ile öğretmen ve öğrencilerin olay kayıtlarını tutardı. Yemek tabelalarını onaylardı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.5. Muavinlerin Görevleri

Muavinler (müdür yardımcıları), leylî öğrencilerin iyi bireyler olmasına gayret ederlerdi. Onların derslerine yardımcı olmalarında ve ayrıca okuldaki eğitim işlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesinde müdüre karşı sorumluydular (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Nöbetçi muavinler, yatakhanelerde müdür tarafından belirlenen yerlerde nöbet tutardı. Sabahleyin öğrencilerden önce kalkıp, öğrencilerin hızlı bir şekilde giyinip aşağı inmelerini, mütalaahane namaza başlamalarını sağlardı. Mütalaa zamanlarında öğrencileri, sınıf sınıf ayırıp dersliklerin genişliğine ve öğrencilerin sayısına göre bir veya iki derslikte toplayıp gözetlerdi. Üç muavinden birisi serbest olur, öğrencilerin bir derslikte toplanması mümkünse diğer muavin de serbest olurdu (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Muavinler öğrenciler sınıflarına girdiklerinde bahçe kapısında, teneffüse çıktıklarında sınıf kapısında bulunurdu. Mubassırların³, öğrencileri ikiye bölerek dışarı çıkarmalarını ve herhangi bir düzensizliğin oluşmamasını sağlardı. Mubassırlar muavinlerin emrinde hareket ederlerdi. Teneffüslerde bir muavin ile mubassırlar olurdu. Teneffüslerde öğrencilerin sınıflara girmelerine izin verilmez aksi durumda öğrenci cezalandırılırdı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Muavinler, sabahleyin mubassırlar tarafından alınan yoklamalarda hazır bulunurdu. Gelmeyen öğrencileri yok yazardı. Günlük defterleri kontrol ederek gün içinde gelen mazeretli öğrencilerin müdür veya müdür-i sanî imzasıyla mazeret belgesini teslim alır, mazeretsiz gelen öğrencilerin numara ve isimlerini müdüre verirdi. Öğrencilerin okula devam etmesi önemli olduğundan bu konuda gerekli özeni gösterirdi. Her akşam öğrencinin ödül ve cezası ertesi gün yevmiye (günlük)

³ Mubassır: Okullarda öğrencilerin tertip-düzen işleriyle uğraşan memurlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Arapça görüp, gözetici anlamına gelen mubassırlık, 1908 yılında kaldırılmıştır. Mubassırların görevi ise müdür muavinlerine verilmiştir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, 1993: 560.

defterinden başka bir deftere yazılmak üzere müdür-i sanî tarafından muavin-i evvele verilirdi. Muavin-i evvel, aferin belgelerini doldurarak müdüre mühürletmek zorundaydı. Cezalandırılan öğrenciyi muavinler nöbetleşe gözetirdi ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

Muavinler, öğrencilerin mütalaa ve müzakerelerinde gözetmenlik yapar, boş vakit geçirmemelerine dikkat ederdi. Birinci ve ikinci sınıfların program gereği müzakere zamanları çok olduğundan müdür ders çizelgesini hazırlarken muavinlerin bu müzakerelerde bulunabilmelerini sağlayacak şekilde düzenleme yapardı. Sınıfların sayısı muavinlerin sayısından fazla olduğu takdirde muavinlerin bulunacakları derslikler ihtiyaca göre belirlenirdi ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

Muavinler, gece mütalaaalarında sınıfların yevmiye defterlerini kontrol edip öğretmen tarafından ödev verilmişse öğrencilerin ödevlerini yapmasını sağlar, ödevlerini yapmayıp başka işlerle uğraşanlara ceza verirdi. Birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinin öğle mütalaaasında ödev defterlerini ve kitaplarını kontrol eder. Ödev defterlerini düzensiz tutanların isimlerini öğretmenlerine, kitaplarını kaybedenlerin isimlerini müdüre verirdi ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

Muavinler gece nöbetleşe okulda kalırlardı. Muavinlere verilecek izin süresi akşam ders bitiminden ertesi gün ilk müzakere zamanına kadardı. Bu süre zarfında müdür veya müdür-i sanî okulda kalmak zorundaydı. Yemek zamanında muavinlerden biri yemekhanede bulunurdu. Muavinler, görevlerini aksatmamak şartıyla öğretmenlik yapabilirlerdi. Cuma günleriyle diğer tatil günlerinde okulda bir muavin ve bir mubassır kalırdı. Tatil günlerinde sorumluluk muavine aitti. Tatil geceleri nöbet çizelgesine göre hareket edilirdi ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

1.5.6. Memurların Görevleri

Okulun bütün memurları birinci ders başlamasından son ders sonuna kadar okulda hazır bulunur, müdürden izin almadıkça okuldan çıkamazlardı. Memurların uygunsuz davranışta bulunmaları, öğrencilerin görebileceği yerlerde ve koridorda sigara içmeleri, okulla ilgisi olmayanları okulda kabul etmeleri yasaktı ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

1.5.7. Kâtiplerin Görevleri

Okulun mali işleri ve yazışmalarından sorumluydular. Müdür tarafından havale olunan her türlü yazıyı yazar ve korurdu. Okulun demirbaş defterini düzenler ve güncellerdi. Satın alınan erzakı cins, miktar ve fiyatıyla birlikte deftere kaydeder ve küçük giderlerin kaydını tutardı. Yemek tabelalarını düzenler ve okul müdürüne sunardı ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

1.5.8. Mubassırların Görevleri

Mubassırlar, rüşdiye okullarından mezun (şehadetnâmeli) veya o derecede bilgili, tecrübeli kişilerden seçilirdi. Mubassırlar, teneffüslerde öğrencileri gözetlerdi. Müzakere zamanlarında koridorlarda bulunarak, muavinin izniyle çıkan öğrencileri gözlemler ve muavinin vereceği emirleri yerine getirirdi. Öğrencilerin sabah ve akşam yoklamalarını alıp, raporu müdür-i sanîye (Dersaadet'te muavine), müdür-i sanî olmayan okullarda müdür-i evvele verirdi. Teneffüs ve dinlenme zamanlarında muavinlerle beraber öğrencileri gözetler ve haftada bir defa müdürün emriyle nöbetleşe okuldan çıkardı. Muavini olmayan okullarda ders ve müzakere hariç muavine ait olan görevleri de yapardı ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

1.5.9. Ambar Memurunun Görevleri

Satın alınan malzemeyi ambarda muhafaza ederek gerektiği kadar malzemenin kullanılmasını sağlardı. Malzeme giriş çıkışıyla ilgili iki adet defter tutar, kabul ettiği malzemenin belgesini onaylatırdı. Erzakı, öğrenci sayısı kadar aşçıbaşına teslim ederdi. Erzakı nöbetçi muavin, müdür-i sanî veya kâtip, mubassır ile son sınıf yatılı öğrencilerden biri hazır bulunarak tartıp sayar ve

erzak, tabelaya yazılarak hazır bulunanlar tarafından tabela imzalanırdı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Ambar memuru ambarda bulunan kantar, terazi vs. temiz bulundururdu. Her yılsonunda tartıların belediyede kalibrasyonunu (ayar) yaptırmak zorundaydı. Bunu yapmadığı takdirde komisyon tarafından maaşının yarısı kesilirdi. Erzak ambarı, her ay sonunda okul komisyon marifetiyle denetlenirdi. Ambar defteri ile kâtip tarafından tutulan erzak ve öğrenci özet defterlerine bakılır, ambar mevcudunda eksiklik tespit edilirse ambar memuru komisyon tarafından işten el çektirilip soruşturma başlatılırdı. Ambar memuru gerektiğinde müdürün emriyle mubassırların görevini de yürütürdü (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.10. Depo Memurunun Görevleri

Depo memuru belgeyle kendisine verilen elbise, havlu, yatak takımları, yemekhane ve mutfak malzemeleri ve her türlü ders araç gereçlerini kabul ve korumakla görevliydi. Müdürün emriyle, belgeyle malzemeleri öğrenci ve hizmetlilere teslim ederdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Gerektiğinde müdürün emriyle mubassırların görevlerini de yapardı. Elli kişilik leyfî okullarda ambar ve depo memurlukları birleştirildiğinden ambar ve depo memuruna ait görevler bir kişi tarafından yürütülürdü. Ayrıca mubassırlık görevi verilmezdi. Depo ve ambar memurlarının atamaları kefalete bağlı olurdu (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.11. Tabipin Görevleri

Tabip, her gün sabahleyin okula gelip hastalanan öğrencileri muayene eder, çağrıldıkça da okula gelirdi. Öğrencilerin sağlık durumu ile ilgili bir defter tutar ve raporunu okul müdürüne sunar (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.12. Hademelerin Görevleri

İdâdîlerin temizlik, bakım ve onarım işlerini yürütürlerdi. İdâdînin büyüklüğüne göre hademe sayısı da değişiklik gösterirdi (Yılmaz, 2015: 82).

1.5.13. Personelin Disiplin İşlemleri

Öğretmenler hiçbir sebep ve bahaneyle derslerini terk edemezlerdi. Derslerini terk ettiklerinde, maaşlarından o derse denk düşen miktarı kesilirdi. Okula gelemeyecek derecede hasta olan öğretmenin yerine o dersi işleyebilecek bir vekil atanır, vekile yarım ve üçte iki hesabıyla vekâlet maaşı ödenirdi. Vekil atanmadığı veya bulunmadığı takdirde gelemeyen öğretmenin maaşının yarısı kesilirdi. Mazeretin devamı halinde taşrada maârif müdürüne, Dersaadet'te ilgili yere bildirilirdi. Bu usul, okulun memur ve hizmetlileri için de geçerliydi. Okul ve maârif idarelerince geçerli bir mazereti olmayarak ayda üç defa derse gelmeyen öğretmen ile iş başında bulunmayan memur ve hizmetli irade-i seniye gereğince istifa etmiş sayılırdı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Eşyanın satın alınmasında, korunmasında, tüketilmesinde görevli olan memurların görevlerini kötüye kullandıkları anlaşılırsa derhal inceleme başlatılır ve suçun oluştuğuna kanaat getirilirse yapan kişi maârif idaresi tarafından inceleme evrakları ile beraber ait olduğu mahkemeye sevk edilirdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Öğretmen ve memurların görevlerinde ilgisiz oldukları veya ehil olmadıkları anlaşılırsa üstüne haber vermeyen okul ve maârif müdürü sorumlu olurdu. Muavin ve öğretmenlerden talimat hükümlerini ihlal eden, öğrenciyi kıskırtanlar hakkında acil olarak maârif müdürünün başkanlığında, okul müdür-i evvel, müdür-i sanî ve uygun öğretmenlerden oluşan bir komisyonla ilgililer işten el çektirilirdi. Görevinin başında bulunmayan okul müdürü için, olmadığı gün

maaşından kısd-el-yevm (çalışılmayan gün) hesabıyla maârif müdürü tarafından kesinti yaptırılırdı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Müdür-i sanî, muavinler ve diğer memurlardan talimatta belirtilen usul ve kaidelere uymayanların maaşlarından okul müdürü tarafından kesinti için ay sonunda maârif müdürüne bilgi verilirdi. Maârif müdürü okul müdürünün gerekçeli yazısında belirtilen kesintiyi yapmak zorundaydı. Her hangi bir haksızlık ve kötü niyet olduğu anlaşılırsa maârif memurları ve okul öğretmenlerinden oluşan bir komisyon kurulur, inceleme sonucunda karar verilirdi. Kesinti maârif sandığına gelir olarak kaydedilirdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Öğretmenler için yalnız okula devam yeterli değildi. İyi ders anlatmayan ve sınıfta hâkimiyet kuramayan öğretmenlere de okul müdürü tarafından kısd-el yevm hesabıyla kesinti yapılırdı. Ayda üç kez maaşından kesinti yapılan öğretmen ile beş kez kesinti yapılan muavin, maârif müdürü tarafından yazılı olarak uyarılır, tekrarı halinde kınama cezası verilirdi. Bundan da bir sonuç alınmazsa, durum Maârif Nezâretine bildirilirdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.14. Personelin Özlük Hakları

Maârif müdürü tarafından okul müdürlerine ve okul müdürlerinin emri altındakilere görevleri dışında emir verilemezdi. Okul müdürleri, muavinler, öğretmenler ve hademeler her ne suretle olursa olsun, üç sene geçmedikçe, tatil günlerinde izin talebinde bulunamazlardı. İzni dolmayanlarla ilgili yazışmaların Maârif Nezâretine gönderilmemesine maârif idareleri dikkat edeceklerdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Maârif memurları ve hizmetlilerin terfi için dilekçelerini maârif idarelerine vermeleri, maârif idareleri tarafından görüş ilave edilip Maârif Nezâretine gönderilmesi gerekirdi. Aksi takdirde, kişi tarafından Maârif Nezâretine gönderilen dilekçeler dikkate alınmazdı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.15. Ücretsiz Yemek Yiyecek Personeller

Leylî okulların müdür, muavin, mubassır, hizmetli, aşçı ve kapıcıları, gece okulda kalmağa mecbur oldukları için nöbetçi olup olmadıklarına bakılmaksızın yemek yerlerdi. Tatillerde dahi leyli okullarda bulunan öğrenciler ile memur ve hizmetlilere yemek verilirdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.16. Leylî ve Nehârî Öğrencilerin Uyması Gereken Kurallar

Leylî öğrencilerin okulda üzerlerinde fazla para ve değerli eşya bulundurmaları yasaktı. Bu tür para ve eşyalar emaneten idareye teslim edilirdi. Öğrenciler veli ve akrabalarıyla büyük teneffüslerde ve belirlenen iki günde görüşebilirlerdi. Bu günler dışında görüşme yapılmasına ve ayrıca dışardan kim olursa olsun okulda öğrenciyle görüşülmesine izin verilmezdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Leylî öğrencilerin tatil günlerinden başka okuldan dışarı çıkmaları ve evlerine gitmeleri, velileri tarafından okul idaresinden izin almalarına bağlıydı. Bütün öğrencilerin kahvehanelerde oturmaları ve uygunsuz yerlerde dolaşmaları yasaktı. Nehârî öğrencilerin okuldan dışarı çıkmaları okul idaresinin iznine bağlıydı. Öğrencilerin tatil günleri dışında okula gelmemeleri halinde velilerinin mazeretlerini okul idaresine bildirmeleri gerekiyordu (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.17. Ödül ve Cezalar

Okula devamsızlık yapmayan, çalışkan, okul içinde örnek davranış sergileyen öğrencilere “*aferin, tahsin, imtiyaz*” belgeleri verilirdi. Bu belgelerin üzerine öğrencinin ismi ve ödül nedeni yazılır,

belgeler müdür veya müdür-i sanî tarafından imzalanırdı. Bir tahsin belgesi dört aferin ve bir imtiyaz, iki tahsin yerine geçerdi. Beş imtiyaz belgesini alan öğrenci okuldan ayrıldığında bu belgelerin karşılığında kendisine bir kitap verilirdi. Okula devamsızlık yapan, tembel olan, gerek okul içinde ve gerek okul dışında terbiyesizlik yapan öğrencilere okul müdürü tarafından “*tenbih, tekdir, nişane-i tevbih, tevkif, izinsizlik, tekdir-i alenî, ihrac-ı muvakkat, ihrac-ı katî*” cezası verilirdi ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

Nişane-i tevbih cezasını alan öğrencinin sınıf defterinde ismi hizasına işaret konulurdu. Tevkif cezası, öğrencinin dinlenme ve teneffüslerde bir saat kadar yazı ile uğraşmasıydı. İzinsizlik cezası alan leyfî öğrencinin hafta sonu evine gitmesine izin verilmezdi. Nehârî öğrenciler için ise bu ceza herkes tarafından görülen bir yerde her teneffüste ayakta durmasıydı. Tekdir-i alenî cezası alan öğrencinin, öğretmenlerin ve öğrencilerin huzurunda cezası gerekçesiyle okunur ve siciline işlenirdi. İhrac-ı muvakkat, bir haftadan fazla olmamak şartıyla öğrencinin evine gönderilmesi idi ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

Nişane-i tevbih ve tevkif cezası, özürsüz devamsızlık yapan, çalışma ve davranışlarında kusur bulunan öğrenciler için verilirdi. Üç nişane cezası alan öğrenciye tevkif cezası verilirdi. İzinsizlik cezası, devamsızlığı alışkanlık haline getiren, haftada dört tevkif cezası alan öğrencilere uygulanırdı. Tekdir-i alenî cezası dört kez üst üste izinsizlik cezası alan, öğretmenlere ve memurlara itaat etmeyen, saygısızlık eden, arkadaşlarıyla kavga eden, okuldan kaçan, kesici alet taşıyan öğrencilere verilirdi. Nehârî öğrencilerden mazeretsiz bir şekilde okula gelmeyen öğrenciler için firar etmiş gözüyle bakılırdı ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

İhrac-ı muvakkat cezası, iki kez tekdir-i alenî cezası alan öğrencilere uygulanırdı. Okuldan ihrac-ı katî cezasını gerektiren davranışlar ise şu şekildeydi: İki sene üst üste sınıfı geçememek, bir sene içinde iki kez ihrac-ı muvakkat cezası almak, okulun düzenini bozmak, idareci ve öğretmenlerine başkaldırmak, küfretmek, şiddet uygulamak ve arkadaşlarını şiddete teşvik etmek, genel edebe aykırı davranışlarda bulunmak. Bir öğrenci hakkında ihrac-ı katî cezası, okul müdürü ile en az üç öğretmenden oluşan bir kurul tarafından inceleme yapıldıktan sonra, ihraç nedeni tutanağıyla beraber maârif müdürüne bildirilir ve maârif müdürünün emri üzerine işlem yapılırdı. Karar verilinceye kadar öğrenci okula alınmazdı ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

Öğrenciler tevkif cezasından bir aferin belgesi, izinsizlik cezasından imtiyaz, iki tahsin veya sekiz aferinle kurtulurdu. Ceza bedeli olarak geri alınan ceza evrakı yırtılırdı. Ancak suçun şiddetine göre affedilmeyen cezalar için aferin ve tahsin belgeleri kabul edilmezdi. Ödül ve cezalar okul müdürünün emriyle uygulanırdı ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

1.5.18. Sınavlar

Her sene belirlenen zamanlarda imtihan-ı umûmi ve ders yılı içinde üçer ay arayla imtihan-ı hususi sınavları yapılırdı. Ramazan ayına denk gelen imtihan-ı hususilerin zamanı ile ilgili herhangi bir değişiklik yapılmazdı (BOA, MF. MKT., 15, 1-2). İmtihan-ı hususiler yazılı olup bu sınavlar için dersler kesilmez ve bir haftada bitirilirdi. İmtihan-ı umûmiler için ihtiyaç kadar mümeyyizleri, her dersin öğretmeni ve okul müdürü görüşüp seçim yaparlardı. Leyfî okul müdürleri, mümeyyizlerin isim çizelgesini zamanında maârif müdürüne verirler ve çizelgenin onaylanması halinde maârif müdürü tarafından davetiyeler mümeyyizlere gönderilirdi ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

Nehârî okulların müdürleri, seçilen mümeyyizlerin isimlerini içeren çizelgeyi, öncelikle mutasarrıfa vererek, alacağı cevaba göre hareket ederdi. Dersaadet idâdîleri, imtihan-ı umûmiler için seçilecek mümeyyizlerin isimlerini Mekâtib-i İdâdiye İdaresine bildirir ve davetiyeler bu kurum tarafından gönderilirdi. Vilâyet merkezlerinde bulunan idâdîlerin sınavları maârif ve

Dersaadet, sancaklarda bulunan idâdîlerin sınavları okul müdürlerinin denetiminde yapılırdı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Sınavlarda tam puan ondur ve numaraların dereceleri şu şekildedir: On ve dokuz, aliyü'l-âlâ (pekiyi); sekiz ve yedi, âlâ (iyi); altı, karib-i-âlâ (iyiye yakın); beş, vasat (orta); dört, karib-i vasat (ortaya yakın-geçer); üç, zayıf ve bundan aşağısı sıfır olarak kabul edilirdi. Sınıfı geçmek için alınacak not en az üçtür. Bundan başka o sınıfta okunan derslerin sayısına göre tüm notların toplamının yarısı not ortalaması sayıldığından her dersten üç ve üçten fazla almak gerekiyordu. Not ortalamasını geçip de iki dersten kalan öğrenci bir defaya mahsus olmak üzere ikmal (bütünleme) sınavlarına girebilirdi. Ancak bu sınavlardan birini geçmek, sınıf geçme için yeterli değildi. Öğrenci, önceki sene ikmal sınavını veremeyip ertesi sene yapılacak imtihan-ı umûmide yine iki dersten kalacak olursa, ikmal sınavına tekrar kabul olunurdu. Şayet sınavları geçemeyecek durumda bir not alırsa, düşük not aldığı dersten sınav yapılırdı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Bundan başka öğrencinin sınava girme hakkı yoktu. Ders yılının yarısına kadar okulda bulunmayan öğrenci, devamsızlık sebebi ne olursa olsun o senenin imtihan-ı umûmisine kabul edilmez ve sınıf tekrarı yapardı. Bir sonraki sene sınavlarını verememesinden ötürü sınıfta kalması halinde okulla ilişkisi kesilir, ancak hastalık gibi mazereti olup bunu ispatlayan öğrenci okula devam ederdi. Dersaadet ve Üsküdar idâdîleriyle yedi sınıflı taşra idâdîlerinin son sınıf öğrencisi olup da sınavlarda başarılı olamayanlar ile geçerli bir mazeretten dolayı sınavda bulunmayanlar için beşten düşük not alınan derslerden belirlenmiş zamanlarda bir kez daha sınava girme hakkı verilirdi. Bu sınavda da bir dersten beşten düşük not alanlara son bir kez daha sınav yapılırdı. Bu sınavda da başarılı olamayan öğrenci için sınıf tekrarı veya okuldan atılma işlemi yürütülürdü (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

İmtihan-ı umûmi, mümeyyizlerinin mümkün olduğu kadar sınavı yapacakları derse hâkim olanlardan seçilmesi, mümeyyizlerin görevli oldukları günlerde, derslerine okul müdürü tarafından diğer öğretmenlerin görevlendirilmesi gerekmekteydi. Mümeyyiz ve öğretmenler, sorulacak sorulara karşılık verilecek cevapları diğerlerine gösterilmeyecek şekilde ayrı ayrı kâğıtlara yazardı. Notlar o ders sınavından sonra mümeyyiz ve öğretmenler tarafından ortalamaları alınarak çizelgeye yazılır ve çizelgenin altı mühürlenirdi. Sınavlarda öğrencilerin verecekleri cevaplar doğrultusunda, öğretmen ve mümeyyizler tarafından tarafsız bir şekilde notlar verilirdi. Sınavdan sonra notlar değiştirilemez ve hiç kimse tarafından notlara müdahale edilemezdi. Sınavda o dersin öğretmeni, maârif ve okul müdüründen başka kimse bulunmazdı.

Leylî ve nehârî öğrenciden belirlenen günlerde sınavlara gelmeyenlere, o sınavdan kalmış gözüyle bakılırdı. Ancak sınav günü gelemeyecek derecede hastalık gibi bir mazereti olanlar izinli sayılırdı. Özrünü ispatlamayanlar, tekrardan sınava alınmazdı. Özrün geçerli olabilmesi için, okul idaresine özrün yazıyla bildirilmesi gerekirdi. Okul idaresi tarafından inceleme yapıldıktan sonra özrü kabul edilen öğrenciler, hazır bulunmadıkları sınavları sene başında vermeye mecburdular. İkmal sınavını veremeyenler üst sınıfa geçemezdi. Özürleri nedeniyle birkaç sınava gelememiş olanların not ortalaması, ikmal sınavların bitiminde dikkate alınırdı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

İdâdîlerde, bütün öğrencilerin davranışlarının kaydına özgü “tavr u hareket” ve “say u gayret” adıyla iki sütundan ibaret olan bir defter bulundurulurdu. Yirmi dört saat zarfında öğrencinin hal ve hareketleri, mütalaa zamanında gözlemlenen çalışmaları, nöbetçi muavin veya mubassır tarafından sütuna yazılırdı. Bu notlar her ay toplanıp ortalamaları dikkate alınarak on alanlara iki, dokuz alanlara bir aferin belgesi, üç ve iki not alanlara afsız bir, bir ve sıfır alanlara afsız iki tevkif cezası verilirdi. Aylık ortalamalar okul idaresinin tutacağı sicile kaydedilirdi. Ders yılı içinde iyi

davranış sergilemek öğrencinin her ne kadar üst sınıfa geçmesinde belirleyici olmasa da atamalarda etkili olurdu (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

İmtihan-ı hususilerin imtihan-ı umûmiye etkisi yoktu. Fakat öğrencilerde eşitlik durumunda tercih için kolaylık sağlardı. Sınavlarda öğrencilerin kopya çekmemelerine dikkat edilirdi. Kopya çekerken yakalanan öğrenciye sıfır almış gözüyle bakılıp izinsizlik cezası verilirdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Her sene imtihan-ı umûmilerden sonra okul müdürü, her öğrencinin her dersten kaç aldığını ve kaçınıcı çıktığını belirten üç nüshalı çizelge hazırlardı. Çizelgeyi kendisi, öğretmenler ve mümeyyizler mühürledikten sonra birini okulda dosyalar, diğer ikisini maârif müdürüne gönderirdi. Maârif müdürü bu çizelgelerden birini dosyalar ve diğer nüshayı varsa mütalaasıyla beraber geciktirmeksizin nezârete gönderirdi. Gönderilecek çizelgelerde ikmal sınavları ile ilgili işlemlerin tamamlanmış olması gerekmektedir. Dersaadet idâdîlerinin imtihan-ı umûmi çizelgeleri, Mekâtib-i İdâdiye İdaresine gönderilirdi. Okullar açıldıktan bir aya kadar çizelgeleri ilgili yerlere göndermeyen veya çizelgelerde silinti olması halinde okul müdürünün birinci ayında dörtte bir, ikincisinde yarısı ve üçüncüsünde de maaşının tamamı kesileceği gibi bu şekilde yolsuzluk yapanlar ve bu davranışlarında ısrar eden müdür nezâretçe azlolunurdu (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Verilecek şadethnâmeleri okul idaresi düzenler, vilâyet merkezlerinde mümeyyiz, öğretmen, okul müdürü ve maârif müdürü mühürledikten sonra vali onaylardı. Sancaklarda ise şadethnâmeleri öğretmen, mümeyyiz ve okul müdürü mühürledikten sonra mutasarrıf onaylardı. Dersaadet idâdîlerinin şadethnâmeleri de bu şekilde düzenlenir fakat Mekâtib-i İdâdiye İdaresi ile Maârif Nezâreti tarafından onaylanırdı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.19. Okulların Açılış ve Kapanış Tarihleri

Bütün idâdîlerin imtihan-ı umûmileri için, haziran başında dersler kesilip aynı hafta sınavlara başlanırdı. Örneğin, Maârif-i Umûmiye Nezâreti tarafından Erzurum Maârif İdaresine gönderilen telgrafta, talimat gereği sınavların haziran ayı başında başlatılması istenmişti (BOA, MF.MKT.,1123,4,1.). Temmuz'dan Ağustos'un yirmisine kadar idâdîlerde tatil olunurdu. Ağustosun yirminci günü okul açılarak, derslere gecikmesizin başlanırdı. Okulların başlamasından bir hafta önce, okul idaresince öğrenci kayıtları yapılırdı. Bütün sınav işlemleri ve kayıtlar eylül ayının başlangıcında biterdi. Ağustosun yirmisinde okulda bulunmayan bütün öğretmen, memur ve hizmetliler hakkında talimat gereği devamsız işlemi yapılırdı. Okulların başlamasından sonra bir hafta içinde ikmal sınavı işlemlerinin bitirilip çizelgelerin zamanında ilgili yerlere gönderilmesi gerekirdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.20. Ders Programı

Türkçe ve Fransızca dersleri hariç olmak üzere derslerin günlere dağıtımında bir veya iki gün aralık bırakılır ve aynı ders aynı sınıfa bir günde iki kez verilmezdi. Türkçe ve Fransızca dersleri aynı sınıfa günde iki kez ve birbirini müteakip günlerde verilirdi. Örneğin birinci senede haftada altı saat verilmesi gereken Türkçe dersinin bazı günlerde günlük iki saat bazı günlerde bir verilip diğer günde üç saat verilmesi uygun değildi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

İki saat Türkçe dersi olan günlerde birinin kavaide, diğerinin imlâ veya kıraata ayrılması gerekiyordu. Beşinci senede haftada iki saat olan hendese dersinin, her iki saatinin bir güne veya müteakip iki güne konulması uygun olmayıp iki ders arasında bir ve iki gün bulundurmamak gerekirdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Ders çizelgesinde yedi sene vilâyet leylî idâdîlerine, birinci seneden beşinci seneye kadar olan nehârî sancak idâdîlerine, birinci seneden üçüncü seneye kadar olan üç sene Dersaadet ve vilâyet

rüşdiyelerine, dördüncü seneden yedinci seneye kadar Mülkîye-i Şâhâne, Dersaadet ve Üsküdar nehârî idâdîlerine mahsustur. Rüşdiyelerde Fransızca dersi kaldırıldığından, üçüncü senede gösterilen Fransızca dersi idâdîlerdeki rüşdiye sınıfının üçüncü senesine mahsustur. Taşra idâdîlerinde ilm-i eşya dersi için dördüncü sene malumât-ı ziraîye, beşinci sene de sınaîye ve ticariye gösterilirdi ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)). Talimatnamede ders programı şu şekilde belirtilmiştir:

Tablo 3.

Bütün Rüşdiye ve İdâdîlerde Okutulan Ders Çizelgesi

Ders İsimleri	Haftalık Ders Saatleri						
	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene	Yedinci Sene
Ma'a Tecvid-i Kur'an-ı Kerim ve Ulum-ı Dinîye	3	3	3	3	3	3	3
Türkçe	6	5	3	2	1	-	-
Ahlâk	1	1	-	1	1	1	-
Edebiyat ve Kıraat-ı Resmîye	-	-	-	-	-	2	2
Arapça	2	2	2	2	2	1	1
Farsça	-	2	2	2	1	-	-
Fransızca	-	-	3	3	4	4	5
Hulasa-ı Kavânîn	-	-	-	-	-	1	-
Hesap	2	2	2	2	1	-	-
Usul Defteri	-	-	-	-	1	-	-
Cebir ve Müsellesat	-	-	-	-	2	2	-
Hendese	-	-	1	1	2	1	-
Kozmografya	-	-	-	-	-	-	1
Mihanik, Fizik ve Kimya	-	-	-	-	-	3	3
Mevâlîd	-	-	-	-	-	-	4
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	1
Tarih	-	2	2	2	2	1	1
İlm-i Servet	-	-	-	-	-	1	1
İlm-i Eşya	1	1	1	1	1	-	-

Kaynak: (Mahmud Cevat, 2001: 368).

1.5.21. Zaman Çizelgesi

Öğrenciler mevsime göre zevelden (öğlen vakti) beş veya altı saat önce uyandırılırdı. Yarım saat içinde öğrencinin mütalahaneye inmesi sağlanırdı. Ramazan ayında farklı bir çizelge uygulanırdı. Diyarbakir İdâdî Müdürü'nün Maârif Nezâretine, "talimatta, ramazanda eğitim-öğretimin ne suretle yapılacağını dair bir açıklama olmadığını" sorması üzerine Maârif Nezâreti, 1902 (1319) yılında Dersaadet ve taşra idâdîlerine gönderdiği yazılarda bu konuya açıklık getirmiştir. İdâdîlerden, derslerin günlük öğleden sonra olmak üzere iki saat işlenmesini, derslere halel getirilmeden haftada dört saat olan derslerin iki saat, üç saat olan derslerin ise bir hafta iki saat, diğer hafta da bir saat, iki saatten ibaret olan derslerin de bir saate indirilerek yapılmasını istemiştir (BOA, MF.MKT., 592,1-2). Öğrencilerin zaman çizelgesi aşağıdaki şekilde yapılmıştır:

Tablo 4.

Leylî Okulların Zaman Çizelgesi

Dakika	Saat	Açıklama
	2	Müzakere (giyinme ve yıkanma bu zamana dâhil olup kısa günlerde süre 1,5 saattir.)
30	-	Teneffüs ve süt (Gündüzlü öğrenciler bu saatte toplanıp yoklama alınırdı.)
	1	Birinci ders
30	-	Teneffüs
	1	İkinci ders
30	1	Namaz, yemek ve teneffüs
	1	Üçüncü ders
30	-	Teneffüs
	1	Dördüncü ders
30	-	Namaz ve teneffüs (Gündüzlü öğrenciler evlerine gönderilir)
30	1	Müzakere
15	1	Namaz, yemek ve teneffüs
	2	Gece müzakeresi (Uzun gecelerde süre üç saat olup yatsı namazı kılındıktan sonra yatakhaneye gidilirdi)

Kaynak: (Mahmud Cevat, 2001: 366-367).

Tablo 5.

Nehârî Okulların Zaman Çizelgesi

Dakika	Saat	Açıklama
30	1	Sabah müzakeresi ve yoklama
15	-	Teneffüs (Yazın yarım saate çıkarılabilirdi)
	1	Birinci ders
15	-	Teneffüs (Yazın yarım saate çıkarılabilirdi.)
	1	İkinci ders
30	1	Namaz
	1	Üçüncü ders
30	-	Teneffüs
	1	Dördüncü ders

Kaynak: (Mahmud Cevad, 2001: 367).

1.5.22. Derslerin İşlenmesi

Öğretmen, her derste sınıfın mevcuduna göre en az on öğrenciden birini, dersin türüne göre bulunduğu yerde veya tahtaya kaldırarak önceki dersle ilgili sözlü yapar ve öğrencinin verdiği cevaba göre bir not vererek günlük defterinde öğrenciye ait yere işaret koyar, doğru cevap verenlere ödül, üçten aşağı not alanlara ceza verirdi ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

1.5.23. Nakil İşlemleri

Özürleri nedeniyle bir okuldan başka bir okula nakil talebinde bulunan öğrenciye verilen şهادetnâmede farklı sınıflarda ve ikinci derece okuldan sayılan livâ idâdîlerinden şهادetnâme alan öğrencilere de ayrıca dördüncü ve beşinci senelerde imtihan-ı umûmilerde aldığı notları içeren bir resmî belge verilirdi ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

1.5.24. Gayrimüslim Öğretmen ve Öğrencilerin İzin İşlemleri

Büyük ve küçük paskalyada ikişer ve sene başında bir gün olmak üzere gayrimüslim öğretmen ve öğrencilere senede beş gün, ayrıca sabah derslerine yetişmek şartıyla Hristiyan öğrencilere pazar günleri kiliseye gitmeleri için izin verilirdi ([http://isamveri.org/?url= Salnâme](http://isamveri.org/?url=Salnâme)).

1.5.25. Ücretsiz Kitap Dağıtımı

Mahalle imamı ve muhtarı tarafından öğrenciye verilen yoksulluk belgesi, belediye idaresi ve okul idaresinin uygun gördüğü kişilerden oluşan bir komisyon tarafından incelendikten sonra onaylanırdı. Bu belgeyle öğrenciye ücretsiz kitap verilirdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.26. Öğrenci Kıyafetleri

Okul öğrencileri tek tip elbise giymek zorundaydılar. Leylî öğrencilere senelik elbise verilirdi. Öğrencinin koluna sınıfın işareti olan kırmızı şerit ve yakasına okulun ismi ile numarası takılırdı. Öğrencinin eşya ve çamaşırlarına da bu numaralandırma yapılırdı. Leylî öğrencilere, ilk sene iki takım ve diğer seneler için yedek pantolon ile bir takım elbise verilirdi. Sıcak yerlerde bulunan yatılı okullarda verilen yedek pantolon, çuhadan olmayıp gri renkte keten kumaştan olurdu. Birinci ve ikinci taksitinin tamamını ödeyen bir öğrenci elbise ve çamaşırının tamamı, birinci taksitini ödeyip ikinci taksit süresini velisinin yanında geçirirse ve tekrar okula dönerse üçüncü taksitini ödediğinde elbise ve çamaşırlarının tamamı verilirdi. Ders yılı başlangıcında leyli olup da ikinci taksitte nehârîye nakil olan öğrenciden yalnız kaput geri alınırdı. İkinci taksitte leyli olan öğrencilere elbise ve çamaşır verilir. Üçüncü taksitte nehârîden leyliye geçecek öğrenciye sene başında elbisesi teslim edilirdi. Sene ortasında nehârîye nakil olacak öğrenciden elbise alınmaz, okulun düzeni ve talimat gereği leyli kısmına kayıt olacak öğrencinin resmî elbisesi var ise elbise yaptırılmayıp sene başında elbise verilirdi. Okulu terk veya firar eden paralı veya parasız okuyan öğrenciden elbisesi geri alınırdı. Okuldan atılan öğrencinin de elbisesindeki armaları söküldükten sonra elbisesi kendisine verilirdi. Leyli öğrencilerin çamaşırları okul tarafından yıkattırılırdı. İhtiyaç duyulan sabun, mahrukak (odun, kömür) tertibinden ödenirdi. İsteyen öğrenciler çamaşırlarını evlerinde yıkatabilirlerdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Tablo 6.

Leylî Öğrencilere Verilen Elbise

Çift	Adet	Tür
-	2	Fes, püskülle beraber
2	-	Kundura
2	-	Serhatlık (bir çeşit ayakkabı)
-	3	Gömlek
-	3	İç çamaşırı
4	-	Çorap
-	4	Mendil
-	1	Setre (Düz yakalı ilikli çuha elbise)
-	1	Yelek
-	2	Pantolon
-	1	Kaput (her iki senede bir kez)

Kaynak: (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>) Erişim Tarihi: 7.5.2020, 222-223).

1.5.27. Öğrenci Kayıt-Kabul İşlemleri

Talimatnamede öğrenci kayıt-kabul işlemleri ile ilgili şu bilgiler verilmiştir: “İbtidâî okullardan şهادetnâmelerle (Ayrıca bkz. BOA, BEO, 2492, 86861, 4; BOA, BEO, 2492, 86861, 2) başvuranlar sınavsız bir şekilde birinci sınıfa, rüşdiye okulları ile idâdîlerin rüşdiye kısmında şهادetnâmesi olanlar dördüncü sınıfa kaydedilirdi. Beş senelik idâdî okulların ilk üç senesi rüşdiye derecesinde olup diğer iki senesi idâdîydi. Mezunlara iki senelik idâdî şهادetnâmesi verilirdi. Ancak yedi senelik idâdîlerin ve Dersaadet idâdîlerinin dördüncü sınıfından gelenlere tam idâdî şهادetnâmesi verilirdi. Beş senelik idâdîden mezun olanlar, aldıkları şهادetnâmeyi gösterdikdiklerinde, yedi senelik idâdîlerin altıncı ve Dersaadet idâdîlerinin üçüncü sınıflarına alınırdı. Yedi senelik idâdî şهادetnâmesine sahip olanlar, belirlenmiş zamanlarda Dersaadet Mekâtib-i Âliyesine kabul olunurdu. Özel ders alanlar sınavla idâdîlere alınırdı. Askerî rüşdiyelerden mezun olanlar askerî idâdîlere (BOA, BEO, 2492, 86861, 1), mülkî rüşdiyelerden mezun olanlar ise mülkî idâdîlere (Ayrıca bkz. BOA, BEO, 2492, 86861, 4) yönlendirilirdi. Örneğin, Erzurum Mülkî İdâdîsinin leylî kısmına kayıt yaptırmak isteyen öğrenciler askerî rüşdiye mezunları oldukları gerekçesiyle alınmamıştır (Ayrıca bkz. BOA, BEO, 2492, 86861, 2-3). Maârif Nezâreti, daha önce iki sene sınıf tekrarı yapıp talimat gereği ihraç olan öğrencilerin, ahlâksızlık kaynaklı ihraçlar hariç idâdîlere müracaat etmelerinde bir sakınca olmadığını bildirmiştir (Ayrıca bkz. BOA, MF.MKT., 887, 69, 1-2).

Yabancı tebaadan olanlar da leylî ve nehârî idâdîlere kayıt yapabilirlerdi. 1311 yılında Adana Maârif Müdürü Vekili Hamdi Bey, Maârif Nezâretine gönderdiği telgrafta, Konya Mekteb-i İdâdîsinden Adana İdâdîsine paralı yatılı kalmak isteyen Mişel’in kabul edilip edilmeyeceğini sormuştur. Maârif Nezâreti idâdîlere, ecnebi vatandaşların idâdîlerde gerek gündüzlü gerekse yatılı kalmaları ile ilgili herhangi bir yasaklamanın olmadığını bildirmiştir (Ayrıca bkz. BOA, MF.MKT., 287, 7, 1-2).

Okula kabul edilecek öğrencinin öncelikle memleket tabibi veya bilinen bir tabipten bulaşıcı hastalığı olmadığına dair bir rapor ile aşı şهادetnâmesini alması gerekirdi. Tezkire-i Osmanî, bitirmiş olduğu okuldan aldığı şهادetnâme, birinci sınıfta okuyacak olanların on beş yaşını geçmemiş olması ve diğer sınıflarda okuyacak öğrencilerin yaş kriterinin buna göre belirlenmesi, kayıt kabul için aranan şartlardı. Maârif hissesini veren yabancıların çocukları da idâdîye kayıt yapabilirlerdi (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Leylî öğrencilerin on iki Osmanlı lirası olan ücreti üç taksitle ödenirdi. Birinci taksit okulun başında, diğer iki taksit üçer ay aralıkla teslim edilirdi. Nehârî öğrenciler ders yılı içinde aylık elli kuruş verip okulda öğle yemeği yiyebilirlerdi. Bir taksiti ödeyen yatılı öğrenci taksit süresi dolmadan önce okuldan ayrılır veya gündüzlü eğitime devam ederse vermiş olduğu taksitten kendisine ödeme yapılmaz (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Öğrenciden alınacak ücret maârif sandığına teslim edilip karşılığında muhasebe memuru ve maârif müdürü tarafından koçanlı makbuz verilir ve yevmiye kaydı yapılırdı. Maârif Sandığı olmayan yerlerde aynı işlem okul müdürüyle kâtip tarafından yapılırdı. Ders yılı içinde gündüzlüden yatılıya geçmek isteyen öğrencilerin senelik ücretinin tamamı alınmayıp dilekçesi verdiği zaman hangi taksitte denk gelirse o taksiti öder. Geçmiş taksitler alınmazdı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Her sene kayıt zamanı ile o sene alınacak yatılı öğrencilerin sayısı iki ay öncesinde vilâyet gazetelerinde ilan edilir ve resmî yazıyla vilâyet bölgesine duyuru yapılırdı. Parasız alınacak yatılı öğrencilerin sayısı, okulun yatılı kısmının üçte biridir. Yer olması halinde gündüzlü öğrenciler için bir kontenjan sınırlaması yoktu. Parasız alınacak öğrencinin maddi durumu düşük ve efendi olması gerekirdi. Parasız okula kaydolmak isteyen öğrenci, mahalli hükümete müracaat ederek

yoksul olduğunun araştırılması için dilekçe verirdi. Bu dilekçe üzerine, vergi kaleminden öğrencinin velisine ait taşınmaz malların değeri belirlenirdi. Ticaret odaları bulunan yerlerde ticaret oda heyeti, ticaret oda heyeti bulunmayan yerlerde belediye meclisleri tarafından öğrenci velisinin ekonomik durumu, iyi bir aile olup olmadığı araştırıldıktan sonra mahalli meclis tarafından öğrencinin maddi durumu ile ilgili belge onaylanırdı. Öğrenci bu belge ve dilekçesini maârif müdürüne verir. Maârif müdürünün de araştırmasıyla öğrenciye tezkire verilirdi. Bu tezkireyle öğrenci okula parasız alınırdı. Okul müdürü, maârif müdürünün tezkiresi olmadan hiçbir öğrenciyi paralı veya parasız yatılı kabul edemezdi. Öğrencinin ekonomik durumunda iyileşme olduğunda okul ücret talebinde bulunabilirdi. Zengin olup da sonradan ekonomik sıkıntı çeken öğrencilerden de araştırma yapıldıktan sonra ücret alınmazdı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Okul ücretini ödemeyecek durumda olanların bunu ispatlamadıkları takdirde parasız okula kayıt yapmaları yasaktı. Buna rağmen kayıt yaptırılırsa, kayıt yapan kişiye okul ücreti ödettirilirdi. İdâdî beşinci sınıf şهادetnâmesine sahip olanlar diğerlerine, rüşdiye şهادetnâmesine sahip olanlar ibtidâî şهادetnâmelerine sahip olanlara tercih edilirdi. Mevcut sınıfların her birine yedide bir hesabıyla parasız öğrenci alınırdı. Yedinci sınıfa kadar açıkta kalacak sınıflara isabet eden hisse bekletilir. Okuldan şهادetnâmeyle çıkan veya şهادetnâmesiz okulu terk edenler için parasız öğrencilerin sayısı ne kadarsa o sene için önceki sayı kadar parasız öğrenci alınır ve bu kural devamlı korunur. Gündüzlüden yatılıya dönüşen okullarda, yeni öğrenci alınacağından, parasız öğrencinin mevcut sınıflara denk gelecek sayısı kadar, gündüzlü devam eden yoksul ve zeki çocuklardan şartları taşıyanlar yatılıya alınırdı. Ayrıca idâdîlere, devlete hizmet eden, özellikle devletin uzak yerlerinde görev yapan memur çocukları da parasız kaydedilirdi. Çocuklarını parasız yatılı kaydetmek isteyen yüksek dereceli memurlar ile subaylar da bulunmaktaydı (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

Her kazaya ne kadar öğrenci düşerse sadece o kaza öğrencilerinden alınıp bu öğrencilerin yerine merkez öğrencileri sırf gündüzlü diye alınmazdı. Okula parasız alınmak için başvuruda bulunan öğrencilerin sayısı, kontenjandan fazla olduğu takdirde okul müdürünün denetiminde olan bir komisyon marifetiyle sınav yapılırdı. Okula parasız alınacak öğrenci, bulunduğu vilâyetin merkez ve kazalarının yardımları oranında alınırdı. Parasız alınacak öğrencilerin ücretleri, mahalli maârif malından Dersaadet hissesinden kesilirdi (Ayrıca bkz. BOA, BEO, 2492, 86861, 2). Öğrenciler yatılıdan gündüzlüye, gündüzlüden yatılıya bir defa geçebilirlerdi. Birden fazla geçiş yasaktır. Derslerin başlamasından on beş gün sonrasına kadar başvuran idâdîye alınır. Mazeretini ispatlayanlar için bu süre bir aydır. Yatılı olarak gelecek öğrenciden, ikinci ve üçüncü taksitleri bu hesapla talep edilirdi.” (<http://isamveri.org/?url=Salnâme>).

1.5.28. Leylî Öğrencilere Verilecek Yiyecek ve Miktarı

Yatılı öğrencilere verilecek yiyecek çeşidi ve miktarı aşağıdaki şekilde ayarlanmıştır:

Tablo 7.

Leylî Öğrencilere Verilecek Yiyecek ve Miktarı

Gram	Yiyecek Çeşidi	Açıklamalar
600	Ekmek	Kişi başı belirlenen miktarı geçemez

290	Et	
50	Soğan	
80	Pirinç	Pilav için (Bazı yerlerde bulgur da olabilir)
280	Sadeyağ	Pilavlık pirincin her kilosu için
200	Taze sebze	Okulun bulunduğu yerden gelen sebzeler ile diğer yerlerden gelen sebzelerden uygun olanları dönüşümlü bir şekilde verilirdi.
75	Kuru sebze	Yörenin ürünlerinden ve diğer yerlerden gelen ürünler verilirdi.
200	Patates	Et ile karıştırılıp verilirdi
10	Sadeyağ	Sebze sade verildiğinde (sebze için)
30	Tuz	
60	Un	Tatlı ve börek için
30	Sadeyağ	Tatlı, börek ve buna benzer hamur işleri için
90	Şeker	Tatlı için
150	Peynir	Börekte dakikin her kilosu için
5	Zeytin	İki çeşit olup Ramazan ayında verilirdi.
5	Peynir	İki çeşit olup Ramazan ayında verilirdi.
10	Reçel	İki çeşit olup Ramazan ayında verilirdi.
	Paça ve yumurta	Sebzenin bulunmadığı zamanlarda sebzeye karşılık verilirdi. Yumurta ayrıca yemek sırasında kışın haftada iki kez verilirdi.
	Balık	Bazı günler et yerine verilebilir.
	Domates, limon, biber	Gıda tertibinden gerekli görüldükçe alınır.
150	Taze veya kuru meyve	Mevsimine göre haftada iki kez meyve veya hoşaf verilirdi.

Muhallebi ve sütlü tatlılar şu şekilde verilecektir:		
Gram	Kişi başı	
125	Süt	Sütlü tatlılar ve muhallebide kullanılır, hamur tatlısında belirlenen miktarda verilir.
90	Şeker	
40	Pirinç	

Kaynak: <http://isamveri.org/?url=Salnâme> (Erişim Tarihi: 7.5.2020).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Klasik Dönem'de eğitim öğretim faaliyetleri sıbyan mektepleri ve medreseler aracılığıyla yapılmaktaydı. Ayrıca devlet adamı ve asker yetiştirmek amacıyla devşirme sistemi esas alınarak Enderun'da eğitim yapılmaktaydı. Tekke ve zaviyelerde de formal olmayan bir eğitim söz konusu idi.

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin savaşlarda aldığı yenilgiler artınca öncelikle askerî alanda Batı tarzı eğitim kurumları ihtiyacı hissedilmiştir. 1718 yılında yapılan Pasarofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti "dış dünyaya karşı tutum değiştirme" ve içeride bazı yenilikler yapma fırsatı elde etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde ıslahatlar gerek dışardaki savaşlar, gerekse içerideki isyanlar nedeniyle birçok kez kesintiye uğramıştır. Ayrıca devlet adamlarının ilgisizliği de istenilen sonucun elde edilmemesinde etkili olmuştur. Örneğin matbaanın resmi anlamda kullanımı yaklaşık olarak 250 yıl gecikmiştir. Bunda devlet adamlarının ilgisizliğine ek olarak teknik ve ekonomik sebepler, yeterli bir okuyucu kitlesinin olmaması da matbaanın gelişip yaygınlaşmasını engellemiştir.

XVIII. yüzyıl başları Osmanlı Devleti için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu yüzyıldan itibaren sadece askerî alanda ıslahat yapmanın yetersiz olduğu anlaşılmış, II. Mahmud ve Tanzimat Dönemi'nde her alanda ıslahatlar yapılmıştır. Bu dönemde ilköğretim zorunlu hale getirilmiş, tıbbiye ve harbiye okulları açılmış, Batı'daki gelişmeleri yakından takip etmek amacıyla ilk defa Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Sıbyan mekteplerinin üstünde eğitim veren rüşdiyeler ile birçok yüksekokul düzeyinde okullar açılarak toplumun Batı tarzında bir eğitim alınmasını amaçlanmıştır.

Rüşdiye üstünde bir okul olmadığı gibi yüksekokullara (dârülfünun gibi) rüşdiye dışında öğrenci yetiştirebilecek bir eğitim kurumu olmadığından idâdî okulların kurulması zaruret haline gelmişti. XIX. yüzyılın ortalarında açılan fakat II. Abdülhamid Dönemi'nde ülke geneline yayılan idâdîler ile hem Avrupalı devletlerin azınlıkları kullanarak Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmeleri engellenmek istenmiş hem de Müslüman ve gayrimüslimlerin aynı çatı altında eğitilmeleri sağlanarak Osmanlı kimliği oluşturulmak istenmiştir. Fakat gayrimüslimler kendi okullarında eğitimlerine devam ederek ayrılıkçı hareketlerini sürdürmüşlerdir. Müslümanlar arasında ise okullu- medreseli çatışması ortaya çıkmış ve bu durum eğitimde birlik oluşmasını engellemiştir.

İdâdilerde, öğretmenlerin niteliksel ve niceliksel olarak yetersiz olmaları, onarım gerektiren binaların ihtiyaca cevap verememesi, uzun vadeli bir eğitim politikasının yoksunluğundan dolayı beklentilere karşılık bulunamamıştır. İdâdî eğitimlerine kiralık binalarda veya başka amaçlar için yapılmış yerlerde geçici olarak devam edilmiştir.

Eğitimde hedeflenen sonuçlara ulaşılmamasında içerde ve dışarda meydana gelen olaylar, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı gibi faktörler de etkili olmuştur. Bütün bu olumsuzluklara rağmen idâdiler, toplumun dönüştürülmesinde önemli rol oynamıştır. Bu okulları bitiren öğrencilerin önemli bir kısmı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda modern eğitim sistemin ülkeye uygulanmasında etkin rol oynamışlardır.

KAYNAKLAR

- Akyüz, Y. (2019). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2019*. (32. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Ayar, M. (2010). Kırklareli (Kırkkilise) Mekteb-i İdadisi. *History Studies*, 2 (3), 39-59.
- Ayas, N. (1948). *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Berkes, N. (2019). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (29.Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beşli, A., Menekşe Çalıkçı, A. ve Eraslan, Z. (2017). *Objektiften Yansıyanlarla Sultan II. Abdulhamit Döneminde Eğitim*. Cezmi Eraslan (Editör), (1.Baskı), İstanbul: FC REKLAM Tabela &Digital Baskı, 11-266.
- Girgin, İ. (2019). *Kütahya Rüşdiye ve Mekteb-i İdadisi (Kuruluşu, Gelişimi ve Sosyo-Kültürel Hizmetleri)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Gülmez, A. (2020). *Erzurum Mülkî İdadîsi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- İgüs, E. (2008). *II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları Ve Askerî Rüşdiyeler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İnternet: *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1316/1898, 1317/1899, 1318/1900, 1319/1901, 1321/1903*. Web: <http://isamveri.org/?url=Salnâme.html> 7.5. 2020'de alınmıştır.
- Karagöz, S. (2019). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Eğitim Sistemine Yönelik Metinler. Türk eğitim tarihi*. Mustafa Kılınç ve Songül Keçeci Kurt(editör). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Kodaman, B. (1999). *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*. (3.Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kuzucu, K. (2007). Osmanlı'dan Cumhuriyete Şehircilik, Mimari ve Eğitim Anlayışındaki

- Değişmeler Bağlamında Sivas Kongresi Binasının Tarihçesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 10 (37-38), 103-125.
- Mahmut Cevat İbnü's Şeyh Nâfi. (2001). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*. (Haz. :T. Kayaoğlu). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Orhan, M. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Vilayet Yatılı İdadileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) . Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Özguven, B. (1990). İdadi Binaları. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 82, İstanbul, 1990, 44-47.
- Öztürk, C. (2000). "İdâdî". *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Şam, E. A. (2017). Amasya İdadi Mektebi. *Tarih Okulu Dergisi*, 10 (29), 181-203.
- Şemsettin Sami. (1996). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Türk, İ. C. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi (1839-1922)*. İstanbul: Arı Yayınları.
- (2015). Osmanlı Memleketlerinde İlkokullar ve Umûmi Mektepler Açılarak Bu Mekteplerin Çoğaltılmaları Ve Islah Edilmelerine Dair II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Layiha. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, 713-726.
- Yıldız, H. (2016). II. Abdülhamid Dönemi'nde Mülkî (Sivil) İdadilerde Ve Yüksek Mekteplerde Din Eğitiminde Yapılan 1898 Tarihli Yenilikler. 4. *Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu 2016 Tam Metin Kitabı*, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları, 641-660.
- Yılmaz, M. A. (2015). *Maarif Salnâmelerine Göre Osmanlı Devleti Eğitim Sisteminde İdadiler (1898-1903)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, BOA, BEO, 2492,86861,1-4. ; BOA, MF. MKT. 287, 7, 1-2. ; BOA, MF. MKT. ,592, 15,1-2. ; BOA, MF. MKT. 887, 69, 1-2. ; BOA, MF. MKT. , 1111, 28,1-2; MF. MKT. , 1123, 4,1.